

УДК 342.4 + 342.7 + 340.134

DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.1.16>

МУНІЦИПАЛЬНИЙ КОСМОПОЛІТИЗМ: РОЛЬ ЮРГЕНА ГАБЕРМАСА У ЙОГО ОБГРУНТУВАННІ ТА СТАНОВЛЕННІ

Баймуратов М. О.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри політичних наук та права
Південноукраїнський національний
педагогічний університет
ім. К. Д. Ушинського
Заслужений діяч науки і техніки України,
академік Української академії наук
ORCID: 0000-0002-4131-1070
E-mail: baymuratov@ukr.net*

Кофман Б. Я.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри політичних наук та права
Південноукраїнський національний
педагогічний університет
ім. К. Д. Ушинського
Заслужений юрист України
ORCID: 0000-0001-8121-5190
E-mail: kofmanboris@ukr.net*

Єфремова Н. В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри історії держави і права
Національний університет «Одеська юридична академія»
ORCID: 0000-0003-0497-2619
E-mail: efremova_natalia@ukr.net*

Баймуратов М. О., Кофман Б. Я., Єфремова Н. В. Муніципальний космополітизм: роль Юргена Габермаса у його обґрунтуванні та становленні.

Стаття присвячена дослідженню проблематики становлення та розвитку муніципального космополітизму, як концепції та ідеології, та її дослідженню в доктринальних працях Ю. Габермаса.

Стверджується, що процеси становлення та розвитку муніципального космополітизму напряму пов'язані з процесами інституціоналізації інституту локальної демократії у вигляді місцевого самоврядування, в межах територіальних локальних людських спільнот (територіальних громад), як природних первинних колективних асоціацій людини, де вона проходить свій життєвий цикл, продукуючи, формуючи і реалізуючи свої індивідуальні, групові та колективні екзистенційні інтереси, визнання таких інтересів державою на конституційному рівні, через їх трансформацію і легалізацію у вигляді прав і свобод, а також обов'язків людини, які реалізуються безпосередньо на рівні локального соціуму за допомогою місцевих (сільських, селищних, міських та інших) органів публічної самоврядної (муніципальної) влади – органів місцевого самоврядування, – позитивно сприяли актуалізації та детермінації муніципально-правової проблематики, що зазвичай базується на цінностях європейського муніципалізму, її піднесенню власне з загально-державного на міжнародний глобальний рівень.

Доводиться, що в межах актуалізації профільної проблематики виникають багато теоретичних концептів, які скеровані на її супроводження і забезпечення, зокрема в частині формування концепту «муніципального космополітизму» – їх автори, до яких відноситься й відомий німецький філософ і соціолог, представник нової генерації «франкфуртської школи», один із найвпливовіших філософів сучасності Ю. Габермас, досить глибоко і фундаментально займаються профільними питаннями, що стосуються комунікативної дії, дискурсу та раціональності, що стали новою основою для критичної теорії, – ба більше, для нього основою суспільства є комунікативні інтеракції, в яких висувуються та відкидаються раціональні аргументи, при цьому інтеракцію необхідно усвідомлювати і розуміти як процес безпосереднього спілкування, обміну символами, інформацією або діями між двома чи більше людьми, групами або системами – бо вона передбачає взаємний вплив, спільну діяльність, діалог та здатність учасників приймати на себе роль іншої сторони.

Ключові слова: муніципалізм, місцеве самоврядування, територіальна громада, муніципальний космополітизм, комунікативна взаємодія, публічна сфера, права і свободи людини, конституційно-правовий і муніципально-правовий статус людини, її груп та асоціацій.

Baymuratov M. O., Kofman B. Ya., Efremova N. V. Municipal cosmopolitanism: the role of Jurgen Habermas in its justification and formation.

The article is devoted to the study of the issues of the formation and development of municipal cosmopolitanism, as a concept and ideology, and its research in the doctrinal works of Y. Habermas.

It is argued that the processes of formation and development of municipal cosmopolitanism are directly related to the processes of institutionalization of the institute of local democracy in the form of local self-government, within territorial local human communities (territorial communities), as natural primary collective associations of a person, where he goes through his life cycle, producing, forming and realizing his individual, group and collective existential interests, the recognition of such interests by the state at the constitutional level, through their transformation and legalization in the form of rights and freedoms, as well as human duties, which are implemented directly at the level of local society with the help of local (rural, settlement, city and other) bodies of public self-government (municipal) power – local self-government bodies, – positively contributed to the actualization and determination of municipal and legal issues, which are usually based on the values of European municipalism, its elevation from national to international global level.

It is proved that within the framework of the actualization of the profile issues, many theoretical concepts arise that are aimed at its support and support, in particular in terms of the formation of the concept of «municipal cosmopolitanism» – their authors, including the famous German philosopher and sociologist, representative of the new generation of the «Frankfurt School», one of the most influential philosophers of our time, Y. Habermas, are quite deeply and fundamentally engaged in profile issues related to communicative action, discourse and rationality, which have become a new basis for critical theory – moreover, for him, the basis of society is communicative interactions, in which rational arguments are put forward and rejected, while interaction must be realized and understood as a process of direct communication, exchange of symbols, information or actions between two or more people, groups or systems – because it involves mutual influence, joint activity, dialogue and the ability of participants to take on the role of the other party.

Key words: municipalism, local self-government, territorial community, municipal cosmopolitanism, communicative interaction, public sphere, human rights and freedoms, constitutional-legal and municipal-legal status of a person, his groups and associations.

Постановка проблеми. Становлення і розвиток інституту локальної демократії у вигляді місцевого самоврядування (далі – МСВ), в межах територіальних локальних людських спільнот (територіальних громад /далі – ТГ) (*природно-соціологічна ознака* – авт.), як природних первинних колективних асоціацій людини, де вона проходить свій життєвий цикл (*екзистенційно-колективна ознака* – авт.), продукуючи, формуючи і реалізуючи свої індивідуальні, групові та колективні екзистенційні інтереси (*біхевіористична ознака* – авт.), визнання таких інтересів державою на конституційному рівні [1] (*конституційно-легальна ознака* – авт.), через їх трансформацію і легалізацію у вигляді прав і свобод, а також обов'язків людини (*статусна ознака* – авт.), які реалізуються безпосередньо на рівні локального соціуму за допомогою місцевих (сільських, селищних, міських та інших) органів публічної самоврядної (муніципальної) влади [2] – органів місцевого самоврядування (далі – ОМСВ)

(інституційно-управлінська ознака – авт.), – позитивно сприяли актуалізації та детермінації муніципально-правової проблематики, що зазвичай базується на цінностях європейського муніципалізму [3] (європейсько-аксіологічна ознака – авт.), її піднесенню власне з загально-державного на міжнародний глобальний рівень (міжнародно-глобальна ознака – авт.).

Додатковими аргументами до фундаментального положення щодо стратегічної ролі і значення МСВ для існування і функціонування людини, її груп та асоціацій, виходячи з того, що саме в його межах вони здійснюють свій життєвий цикл та цикл існування і функціонування, – для актуалізації і контекстуалізації профільної проблематики на рівні конкретної держави, а також всієї людської популяції, що існує та функціонує в межах міжнародної спільноти держав у її цивілізаційному усвідомленні та розумінні, – виступають наступні:

– формування, продукування, прояв, реалізація екзистенційних інтересів людини, її груп та асоціацій здійснюється в межах атитюдно-габітусної (поведінково-діяльнісної) системи, яка базується на психічно-психологічних настановах індивідуальних, групових і колективних суб'єктів та детермінує активні процеси комунікації в межах локального соціуму, що характеризуються оптимальністю, типізацією, алгоритмічністю, ефективністю своїх підходів, засад, форм реалізації та очікуваних результатів (психо-комунікативна ознака – авт.);

– для формування, продукування, прояву, реалізації своїх екзистенційних інтересів людина, її групи та асоціації створюють відповідні інституції, що зазвичай супроводжують такі інтереси і забезпечують їх виконання, виступаючи інституційною основою локального громадянського суспільства, що є невід'ємною частиною глобального громадянського суспільства (соціально-структурна ознака – авт.);

– для формування, продукування, прояву, реалізації своїх екзистенційних інтересів людина в межах локального соціуму сприяють фертильній частині населення в реалізації її репродуктивної функції щодо продовження свого роду, і одночасно продовженню існування і функціонування людської популяції в межах сучасної цивілізації (репродуктивно-цивілізаційна ознака – авт.);

– формування, продукування, прояв, реалізація екзистенційних інтересів людини, її груп та асоціацій, що відбувається в межах локального соціуму, через формування і прояв аналогічних або однотипних поведінкових настанов (атитюдів) та аналогічних або однотипних форм їх практичної реалізації (габітусів), що створюють оптимальні, позитивні, ефективні умови для організації людиною, її групами і асоціаціями свого життєвого циклу, – ба більше, саме вони володіють суттєвою соціальною значимістю та екзистенційною ефективністю, що робить їх не тільки локально застосованими, але й надають їм універсально-глобального характеру (діяльнісно-алгоритмічна ознака – авт.);

– формування, продукування, прояв, реалізація екзистенційних інтересів людини, її груп та асоціацій, що відбувається в межах локального соціуму, а також форми їх реалізації, – є характерними не тільки для сфери МСВ, але й набувають універсально-глобального характеру, внаслідок їх особливої важливості та ефективності для людини, її груп та асоціацій, а також національної держави, а також для наступної алгоритмічності життєвого циклу людини в контекстуалізації підвищення якості міжнародного нормопроекування і нормотворчості в межах міжнародного договірної права для регламентації і регулювання прав і свобод людини в межах національного конституційного і муніципального права, що набувають міжнародно-глобального значення (глобалізаційно-значима ознака – авт.).

Метою статті виступає дослідження ролі Юргена Габермаса у обґрунтуванні та становленні феноменології муніципального космополітизму.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В межах актуалізації цієї проблематики виникають багато теоретичних концептів, які скеровані на її супроводження і забезпечення, зокрема в частині формування концепту «муніципального космополітизму». Їх автори, до яких відноситься й відомий німецький філософ і соціолог, представник нової генерації «франкфуртської школи», один із найвпливовіших філософів сучасності Юрген Габермас, досить глибоко і фундаментально займаються профільними питаннями. Варто зазначити, що наведений автор відомий роботами із соціальної філософії, що стосуються комунікативної дії, дискурсу та раціональності, що стали новою основою для критичної теорії. Для Габермаса основою суспільства є комунікативні інтеракції, в яких висувуються та відкидаються раціональні аргументи. При цьому інтеракцію (від англ. interaction – взаємодія; nteraction < лат. inter + activus – діючий) необхідно усвідомлювати і розуміти як процес безпосереднього спілкування, обміну символами, інформацією або діями між двома чи більше людьми, групами

або системами – ба більше, вона передбачає взаємний вплив, спільну діяльність, діалог та здатність учасників приймати на себе роль іншої сторони [4].

Необхідно акцентувати увагу на тому, що проблематика муніципального космополітизму все ще не знайшла свого належного наукового розкриття через своє глибоке усвідомлення, логічне розуміння, системний аналіз і предметну контекстуалізацію в дослідженнях вітчизняних вчених – філософів, політологів, правознавців. Разом з тим, варто зазначити, що профільна феноменологія зазвичай досліджувалась у її загальному і ординарному розумінні іноземними фахівцями (проблематика ідентифікаційно-методологічної концепції космополітизму – знайшла своє відображення в працях Д. Арчібугі, К. Аппіа, З. Баумана, У. Бека, І. Валлерстайна, М. Гібернау, Е. Гідденса, М. Папастепану, С. Поллока, Х. Бхабха, Р. Робертсона, Дж. Уррі, Д. Хелда, Д. Холлінгера; генези космополітичного світогляду – у працях І. Брауна, Х. Харріса, Д. Хітера, Дж. Молеса, М. Нусбаума; розуміння та визначення нормативного космополітизму – у працях У. Сміта, Дж. Хабермаса, Д. Хелда, Р. Міллера, Р. Рорті; особливості громадянства в системі космополітичних зв'язків – досліджували Н. Дауер, Р. Фал, Ю. Прусс, Дж. Томпсон та ін.). В останні роки феномен космополітизму розглядали у сучасному українському науковому дискурсі С. Багрянний, В. Балан, Є. Бистрицький, Ю. Бех, І. Загрійчук, С. Кравченко. У вітчизняній юридичній науці проблематика муніципального космополітизму розглядалась у контекстуалізації формування самої феноменології муніципалізму у його універсальній та глобальній модифікації, а також міжнародного муніципального права як окремої та нової галузі міжнародного публічного права в працях М.О. Баймуратова, Б.Я. Кофмана, М.М. Баймуратова [5], а в контекстуалізації формування глобалістського потенціалу територіальних громад та локальної демократії – в працях Д.О. Бобровника [6, 7] та В.А. Стрельчука [8].

Викладення основного матеріалу. Для вирішення поставленої задачі, на нашу думку, насамперед, необхідно визначити роль людини у комунікативній теорії Ю. Габермаса. Відповідно до його доктринальної позиції, людина – це «комунікативний суб'єкт», «комунікативна особистість» (мовленнєва та діюча особа), який прагне взаєморозуміння, використовуючи розумну аргументацію (дискурс) у межах життєвого світу. Її структури включають здатність до мовленнєвих актів, орієнтацію на інтерсуб'єктивні норми, раціональність та емансипацію від інструментального контролю. Наведені ознаки повністю відповідають ідентифікаційним засадам локального соціуму, що виникає, формується, існує, функціонує, розвивається та вдосконалюється на базі територіальної локальної людської спільноти (територіальної громади), в умовах МСВ, в філософському стані повсякденності, в процесі реалізації людиною, її групами та асоціаціями свого конституційно-правового та муніципально-правового статусу. Отже, йдеться про таке:

– людина існує в межах локального соціуму та для свого самоствердження в процесі реалізації своїх екзистенційних інтересів створює відповідні групи та асоціації, або входить до них, – само вони й стають інституційною основою локального громадянського суспільства, в межах якого виникає та формується правовільна зона, тобто, зона локального соціуму, що є вільною від впливу публічної державної влади та її приписів, де людина може вільно і свідомо – індивідуально або в складі групи чи асоціації, реалізовувати свої життєві устремління, настанови, потреби, інтереси (*фактор створення правовільного, тобто вільного від державного втручання, простору в межах локального громадянського суспільства* – авт.);

– для того, щоб діяти в локальному соціумі та набути відповідну суб'єктність (правосуб'єктність) в ньому, людина повинна вступати в комунікативну взаємодію з іншими членами локального соціуму (вони одночасно виступають й членами ТГ) (*комунікативно-статусний фактор, що обумовлює суб'єктність /правосуб'єктність/ людини, її груп та асоціацій в межах локального соціуму* – авт.);

– саме в процесі профільної комунікативної взаємодії людина, її групи та асоціації досягають взаєморозуміння, використовуючи при цьому розумну аргументацію (дискурс) у межах життєвого світу, що спирається не тільки на атитюдно-габітусну (поведінково-діяльнісну) систему вказаних суб'єктів, але й на історико-праксеологічний досвід попередніх поколінь – жителів-членів ТГ, і одночасно, життєвий досвід всієї людської популяції, що характеризується типізацією, алгоритмічністю, аналогічністю форм реалізації та схожістю соціальних результатів та ефективності (*історико-праксеологічний фактор, що детермінує використання вже апробованих в історичній ретроспективі та муніципальній практиці найбільш оптимальних, результативних та ефективних форм життєдіяльності людини, її груп та асоціацій в локальному соціумі* – авт.);

– саме в процесі профільної комунікативної взаємодії людина, її групи та асоціації починають усвідомлювати, що для реалізації своїх життєвих устремлінь, настанов, потреб, інтересів об'єктивно необхідним виступає створення відповідних структур, що не тільки безпосередньо репрезентують їх інтенції, але й формують і виражають їх колективну думку, формалізуючи її у відповідні мовленні та письмові акти, ба більше – вони сприяють її реалізації на рівні всієї територіальної громади (*фактор структурної організації локального соціуму, що пробить комунікативну взаємодію людини, її груп та організацій, її організаційні та організаційно-правові форми і засоби не тільки більш змістовним і телеологічно обґрунтованим, але й легальними і легітимними* – авт.);

– саме в процесі профільної комунікативної взаємодії людина, її групи та асоціації починають усвідомлювати і розуміти наявність у них загальних інтерсуб'єктивних інтересів, що відображають їх екзистенційні інтереси, які формалізуються у відповідні норми поведінки та відповідні нормативні акти (*фактор інтерсуб'єктивності щодо загальних телеологічних домінант існування і функціонування локального соціуму, що надає йому змістовно-визначеної повноти та стратегічного значення, причому не тільки в межах локальної демократії, а й в межах демократичної правової державності* – авт.);

– саме профільна комунікативна взаємодія людини, її груп та асоціацій створює атмосферу та соціальний простір раціональності та свободи від контролю з боку державних структур, що детермінує свободу їх виникнення, формування, продукування, прояву і реалізації, що обґрунтовується цінностями та принципами муніципалізму, – наслідком чого виступають вільний прояв природних прав і інтересів людини, що засновані на його гуманістично-гуманітарній основі, яка сформована людською спільнотою як результат спільного життя в межах територіальної спільноти /ТГ/ (*фактор створення раціонального та самоврядного простору, в основі якого лежать цінності та принципи муніципалізму, а також муніципальна свідомість, що базується на природних правах людини* – авт.);

– саме профільна комунікативна взаємодія людини, її груп та асоціацій, що здійснюється в філософському стані повсякденності, а також її принципи, форми та заходи реалізації, що засновані на цінностях муніципалізму, надають цьому процесу не тільки найважливішу соціально-проспективну роль та стратегічно-суттєве значення на локальному, регіональному або загальнодержавному рівні, – вони починають відігравати роль цивілізаційних цінностей, що існують без врахування і нівелювання національних та інших особливостей, включаючи й фактор приналежності до відповідної держави через інститут громадянства, – без поваги до яких, визнання і виконання яких, стає об'єктивно неможливим існування і функціонування людської популяції в межах сучасної цивілізації (*муніципально-цивілізаційний фактор, що обумовлює формування муніципального космополітизму в межах більш широкого усвідомлення і розуміння муніципального глобалізму* – авт.).

Отже, можна стверджувати, що саме комунікативна взаємодія людини, її груп та асоціацій, що здійснюється в межах ТГ, в умовах МСВ, в філософському стані повсякденності, в процесі реалізації їх конституційно-правового і муніципально-правового статусів – активізують соціально-творчі самоврядно-управлінські відносини, фактично формуючи комунікативну особистість.

Варто зазначити, що за Габермасом /«Теорія комунікативної дії» (1981); нім. Theorie des kommunikativen Handelns [9]/ основними складовими комунікативної особистості виступають наступні ознаки:

А) *Формування та наявність комунікативного суб'єкта* – зазвичай під ним розуміється особа, що бере участь у взаємодії з іншими в межах територіальної спільноти, будуючи навколо себе, або навколо своїх груп та асоціацій їх відповідну систему, що заснована не на маніпуляції чи силі (інструментальна дія), а на прагненні досягти порозуміння (взаєморозуміння). На наш погляд, такий суб'єкт повинен: по-перше, усвідомлювати і розуміти цінність та важливість комунікативної взаємодії для його існування в межах локального соціуму; по-друге, визначати телеологічні домінанти (тобто, цільові настанови) такої комунікативної взаємодії; по-третє, усвідомлювати та розуміти соціальні наслідки (можливі чи бажані) такої комунікативної взаємодії; по-четверте, розробляти відповідні аргументи щодо результативності такої комунікативної взаємодії та засоби їх реалізації; по-п'яте, розуміти процеси формування «своєї» групи або асоціації, що мають загальні телеологічні домінанти та визнають належними і якісними методи і засоби реалізації такої комунікативної взаємодії.

Б) *Формування, наявність та прояв дискурсивної раціональності* – під цією ознакою зазвичай розуміють психо-психологічну та фізіологічно-поведінкову здатність суб'єкта, що існує та функціонує в локальному соціумі, в умовах МСВ, через використання феноменології комунікативної взаємодії, аргументовано обґрунтовувати свої твердження, піддаючи їх критичному аналізу в дискурсі.

В) Формування, наявність та функціонування життєвого світу людини, а також її груп та асоціацій (Lebenswelt) – тобто, йдеться про процес формування і прояву відповідного структурного фону людини і локальної спільноти у її особливій та характерологічній структурній побудові (культура, локальне громадянське суспільство з його інституціями, особистість, що існує в оточенні відповідних мікро-, мезо і макрогруп), що забезпечує усвідомлення і розуміння обов'язкового і позитивного контексту на користь комунікації, на відміну від структур «системи» (економіки/держави).

Г) Формування, прояв та функціонування системи контрфактичних очікувань людини (від лат. contra – проти та factum – подія) – це когнітивний процес, при якому людина уявляє альтернативні варіанти розвитку подій, що вже відбулися, або прогнозує майбутнє, виходячи з припущення «а що, якби...» – простіше кажучи, це ментальна імітація того, чого не існує в реальності, але що могло б статися за інших умов [10] – авт.) – отже, йдеться про те, що під час комунікації людина передбачає, що інший суб'єкт є свідомим, розумним, вільним, раціональним і також прагне порозуміння (ідеалізована модель).

Г) Формування та формалізація мовленнєвих актів – йдеться про телеологічно обґрунтований (цілеспрямований) процес створення висловлювань, що складається з локуції (вимови), іллокуції (мети/наміру) та перлокуції (впливу на слухача). Вони є базовою одиницею спілкування, що реалізує наміри мовця (прохання, наказ, обіцянка) з урахуванням ситуації [11]. В контекстуалізації комунікації цей процес репрезентує символічно опосередковану інтеракцію, де мова виступає основним засобом, що підпорядковує суб'єкта нормам комунікативної взаємодії. Ба більше, у цьому системному процесі, що носить трансформаційний характер, людина змінює позицію від такої, що об'єктивує (сприймає іншого як об'єкт), до перформативної (співрозмовник як суб'єкт), – що й дозволяє досягти емансипації (розуміється звільнення людини від залежності, обмежень, опіки чи дискримінації, що веде до зрівняння у правах з іншими суб'єктами системи комунікативної взаємодії) та суспільної згоди.

Отже, резюмуючи, можна констатувати, що спостерігається процес інституціоналізації процесу формування комунікативної особистості, що, по-перше, відбувається в межах ТГ, по-друге, в умовах МСВ, по-третє, в філософському стані повсякденності, по-четверте, в процесі реалізації людиною, її групами і асоціаціями свого конституційно-правового і муніципально-правового статусів, по-п'яте, саме через використання феномену комунікативної взаємодії з іншими жителями-членами ТГ. Ба більше, по-шосте, ми спостерігаємо як одна з особливостей людини (комунікативна взаємодія) органічно трансформується в форму реалізації публічної влади, точніше, в її функціональну основу – в локальну демократію, що існує, функціонує, розвивається і вдосконалюється у формі місцевого самоврядування. Тобто, чим інтенсивнішим та більш якісним виступає комунікативна взаємодія людини з іншими членами територіальної спільноти, тим, по-перше, більш високими є результати їх соціальної активності та, по-друге, на більш досконалому та ефективному рівні існує та функціонує само місцеве самоврядування.

Звідси ми стикаємось зі сформованим процесуально-процедурним ланцюжком, що складається з наступних ланок: А) Формування та наявність комунікативного суб'єкта (*процес інституціоналізації суб'єкта-об'єкта дослідження – авт.*) – Б) Формування, наявність та прояв дискурсивної раціональності (*психо-психологічна та фізіологічно-поведінкова здатність суб'єкта вступати до комунікативної взаємодії з іншими – авт.*) – В) Формування, наявність та функціонування життєвого світу людини, її груп та асоціацій (*формування життєвого досвіду людини (особистості) як результат комунікативної взаємодії (соціалізація + повсякденне життя) – авт.*); Г) Формування, прояв та функціонування системи контрфактичних очікувань людини (*усвідомлення, розуміння та передбачення людиною (особистістю) результатів комунікативної взаємодії у всьому їх розмаїтті за рахунок аналізу різних сценаріїв їх здійснення – авт.*) – Г) Формування та формалізація мовленнєвих актів (*передача та інтерпретація людиною (особистістю) результатів комунікативної взаємодії на мовленнєвий рівень, що у підсумку веде до емансипації людини та зрівняння її у правах з іншими учасниками спілкування – авт.*).

Підтвердженням нашої позиції виступає й те, що Габермас також акцентує увагу на суб'єктивних динамічно-функціональних характеристиках комунікативної особистості, що, по-перше, надають феноменології комунікативної особистості не тільки більш вивірених, але й, по-друге, чіткий динамічно-інституціональний характер. А це, своєю чергою, надає феномену комунікативної людини властивість найважливішої соціальної (соціально-правової) феноменології.

До наведених номенологічних характеристик відносяться такі:

А) *Здатність до діалогу* – йдеться про те, що комунікативна особистість усвідомлює, що істина не належить комусь одному, вона народжується в процесі чесної дискусії (*йдеться про усвідомлення і розуміння ролі комунікативної взаємодії як оптимального шляху до пошуку істини* – авт.).

Б) *Відмова від стратегічної дії* – йдеться про те, що замість того, щоб використовувати іншу людину як засіб для досягнення своєї мети («стратегічна дія»), така особистість в процесі комунікативної взаємодії бачить в іншому рівноправного партнера (*йдеться про усвідомлення, розуміння та формування поведінкової установки щодо імперативного передбачення або реального забезпечення рівноправності суб'єкта-об'єкта комунікативної взаємодії в процесі діалогу* – авт.).

В) *Визнання загальних норм* – йдеться про те, що особистість посилається в процесі комунікативної взаємодії на раціональні аргументи, які можуть бути перевірені та прийняті всіма учасниками розмови (*йдеться про свідоме розуміння людиною (особистістю) об'єктивної необхідності обґрунтованої і аргументованої участі в комунікативній взаємодії* – авт.).

Г) *Критична рефлексія* – йдеться про здатність людини в процесі комунікативної взаємодії ставити під сумнів власні упередження та традиції, якщо вони не витримують логічної перевірки в ході дискусії (*йдеться про свідоме розуміння людиною (особистістю) необхідності раціональної участі в комунікативній взаємодії* – авт.).

Отже, можна стверджувати, що комунікативна особистість – це, насамперед, людина, що: а) є вільною в демократичному суспільстві, б) вміє слухати, в) вміє аргументувати свою позицію, г) вміє поважати позицію іншого.

Наведені нами настанови характеризуються внутрішньою альтернативністю, бо, з одного боку, Габермас вважає, що саме через «комунікативну раціональність» (тобто, здатність домовлятися) ми можемо врятувати сучасне суспільство від бюрократизації та жорсткого контролю з боку держави чи ринку, а з іншого, – розглядає комунікативну взаємодію як основу соціального порядку, де через дискурс, вільний від примусу, досягається порозуміння (консенсус).

Вважаємо, що саме такі підходи, які володіють методологічними настанови дають нам вихід на феномен і сферу муніципалізму.

З одного боку, муніципалізм у цьому контексті можна трактувати як складову «життєвого світу», де через локальні дискурси громадяни формують спільну волю та раціональні аргументи, запобігаючи колонізації комунікації інструментальними цілями (як-от гроші чи влада) – тобто, йдеться про муніципальні права і свободи людини, її групи та асоціації, а також про систему муніципальних цінностей, в основі якої лежать наведені права і свободи. Звідси можна стверджувати, що комунікативна особистість виступає продуктом муніципалізму та одним з його вищих соціальних досягнень.

Варто зазначити, що хоча Габермас безпосередньо не вживав термін «муніципальний космополітизм», не є автором цієї терміносистеми, проте він створив інтелектуально-методологічний фундамент, на якому ця концепція базується – його філософія публічної сфери та комунікативної дії. Отже, його роль, насамперед, полягає в переосмисленні ролі і значення локальної демократії через феноменологію комунікації та її суттєвий вплив на «публічну сферу» – а через це, вихід муніципальної проблематики на універсально-глобальний рівень.

Отже, ключовими аспектами його доктринально-теоретичного впливу виступають наступні:

1. *Теорія комунікативної дії та публічної сфери* – Габермас стверджує, що основою суспільства є комунікація, спрямована на порозуміння. Тлумачачи цей підхід у локальному вимірі, можна зазначити, що саме місто стає ідеальним майданчиком для «публічної сфери», тобто в його межах формується соціально-екзистенційний простір, де жителі-члени громади через дискусії формують спільну волю. Разом з тим, варто зазначити, що муніципальний космополітизм бере цю ідею за основу, бо жителі міста (незалежно від походження та їх правового стану /громадянство, іноземство, апатризм, біженство тощо/) домовляються про правила співжиття на місцях.

2. *Конституційний патріотизм* – Габермас запропонував революційно-трансформуючу концепцію, згідно з якою ідентичність людини-жителя і одночасно члена ТГ має ґрунтуватися не на крові чи етносі або території походження (*jus sanguinis* /принцип крові/, *jus soli* /принцип ґрунту/), а на відданості демократичним принципам і правам людини – тобто, йдеться не про національну, етнонаціональну чи територіальну ідентичність, а про формування загально-гуманістичної та загально-демократичної

ідентичності. Своєю чергою, такий підхід дозволяє містам інтегрувати мігрантів – людина стає «свою» в місті не тому, що вона тут народилася, а тому, що поділяє локальні демократичні цінності.

3. *Постнаціональна констеляція* – Габермас доводив, що національна держава втрачає монополію на вирішення глобальних проблем, що становлять проблему для всього людства в особі сучасної цивілізації та тієї людської популяції, що існує у цей проміжок часу. Причому, в цьому контексті суттєво зростає роль і значення міст – ідея Габермаса щодо «глобального врядування без світового уряду» відкрила шлях для міст як самостійних суб'єктів міжнародної політики – саме міста починають діяти як вузли глобальної мережі, втілюючи космополітичні ідеали через конкретні повсякденні та оптимальні муніципальні практики.

4. *Деліберативна демократія* – Габермас наголошує на важливості феномену деліберативної (спільного обговорення) та його різних соціально-праксеологічних форм для стабільного існування локального людського соціуму. Своєю чергою, муніципальний космополітизм використовує це тільки для залучення різних культурних груп до управління містом, перетворюючи локальні конфлікти на конструктивний діалог, але й для демонстрації суттєвої ролі мультикультуралізму, що протистоїть релігійній та політичній обмеженості і винятковості, у оптимальному і сталому розвитку людських спільнот.

Отже, можна стверджувати, що Габермас дав муніципальному космополітизму відповідний методологічно-технологічний інструментарій, відповівши на найважливіше питання існування і функціонування територіально-локальної людської спільноти, а саме: як зробити так, щоб різні люди, їх групи та асоціації в одному територіально-локальному просторі могли не просто терпіти один одного, а спільно будували і керувати своїм життям на основі розуму, здорового глузду, муніципальної практики, що складалась століттями, та вільного і продуктивного діалогу.

Ба більше, на індивідуальному, груповому і асоціативному рівнях, взаємодія комунікативної особистості, що формується на локальному рівні соціуму, та муніципального космополітизму виступає як вельми важлива, контекстуально перспективна і захоплива наукова проблематика, що знаходиться на стику сучасної соціології, урбаністики, політології та філософії. Отже, якщо говорити просто, то це про те, як пересичена людина-житель і одночасно член ТГ, що володіє відповідними знаннями і вміннями щодо ведення діалогу, використовуючи свої навички, а також можливості і переваги комунікативної взаємодії, фактично перетворює своє місто на відкритий світ, використовуючи сучасні досягнення світових комунікацій та можливості універсально-глобальної колаборації, що в таких умовах суттєво посилюються.

Точками дотику цих двох понять, що працюють разом, виступають такі:

1. *Визначення ключових гравців* – здійснюється через визначення основоположних характерологічних та потенційно-колабораційних ознак суб'єктів, а саме:

А) Комунікативна особистість: за концепцією Габермаса, зазвичай це індивід, який володіє не лише мовою, а й культурним інтелектом. Така людина відкрита до аргументів, поважає іншого і прагне порозуміння – наведені характеристики є притаманними для груп та асоціацій людини, що створюються нею для задоволення своїх екзистенційних потреб та інтересів;

Б) Муніципальний космополітизм: його основною філософською домінантою виступає ідея та ідеологія «глобального міста», що володіє не тільки ціннісними, але й технологічними властивостями. Отже, коли мегаполіс (або громада, що складається з сукупності людей-жителів) будує свою повсякденну політику у всіх сферах соціального життя не на національних ознаках, пріоритетах і кордонах, а на принципах інклюзії, визнання, поваги та реального захисту прав людини, сталого сумісного співіснування та адекватного і помірною культурного розмаїття прямо «тут і зараз» – саме тоді й реалізуються завдання комунікативної особистості, і саме в контексті глибокого, онтологічного розуміння завдань комунікативної взаємодії.

2. *Механізм взаємодії* – ці два явища – комунікативна особистість та муніципальний космополітизм – підживлюють одне одного за принципом прямого зв'язку, що знаходить свій прояв у наступних просторах:

А) Публічний простір – саме муніципальний космополітизм створює «майданчики» (парки, хаби, форуми), а комунікативна особистість а наповнює їх сенсом, що адекватно відображає об'єктивні і суб'єктивні намагання, потреби, інтереси локального життя через застосування і використання механізму безконфліктної дискусії.

Б) Сфера управління в сфері локальної публічної влади (Governance) – місто в особі його інституційних структур управління, що створені самою територіальною громадою – органи МСВ, пропонує людині-жителю і одночасно члену ТГ технологічні інструменти демократичної властивості (партисипативний бюджет (або громадський бюджет / бюджет участі) / як демократичний інструмент, що дозволяє мешканцям громади безпосередньо впливати на розподіл частини місцевих коштів/, петиції, органи самоорганізації населення тощо), а комунікативна особистість використовує їх для вираження інтересів різних груп населення спільноти.

В) Формування та побудова етики сусідства – муніципальний космополітизм, як й загальний космополітизм, знімає страх перед «чужим», а комунікативні навички особистості дозволяють перетворити цього «чужого» на сусіда та партнера.

3. *Актуальність в контекстуалізації сьогодення* – обґрунтовується тим, що взаємодія двох профільних явищ створює особливий тип міської культури через наступні фактори:

А) Локальна ідентичність без кордонів – йдеться про стан, коли людина відчуває себе одночасно і мешканцем свого територіально-локального району (киянином, одеситом, львів'янином) через усвідомлення і розуміння свого локусу і топосу, і «громадянином» світу (незалежно від правового стану жителя-члена громади).

Б) Можливість вирішення конфліктів – муніципальний космополітизм дає правову основу для співіснування різних релігій та етносів, а комунікативна особистість забезпечує щоденний мирний діалог між ними.

В) Формування стійкості громади – йдеться про те, що міста, де розвинений космополітизм і де мешканці вміють оптимально комунікувати, швидше адаптуються до соціальних криз загальнонаціональної і локальної властивості (наприклад, міграційних процесів, екологічна криза тощо).

Г) Ключова думка – йдеться про те, що комунікативна особистість є «двигуном» муніципального космополітизму, бо без активних, здатних до діалогу людей, ідея космополітичного міста залишиться лише формальністю.

4. *Праксеологічне розуміння і значення співставлення та взаємодії профільних понять* – йдеться про формування соціальної аксіоми, в основі якої лежить філософсько-практичний предикат – коли ми говоримо про розвиток сучасних українських міст у контексті євроінтеграції, ми фактично намагаємося виховати комунікативну особистість, яка зможе існувати і функціонувати (здійснювати свій життєвий цикл) в умовах муніципального космополітизму – саме в соціальному просторі, де цінність людини (а також її груп і асоціацій), є вищою за її походження.

Вище вже зазначалось, що Юрген Габермас не розглядає інструментарій муніципального космополітизму як окрему самостійну категорію, але він фактично описує та формалізує його комунікативні та правові механізми в великій кількості своїх наукових робіт, створюючи фундамент цього феномену/феноменології.

Так, у своїй роботі «Структурна трансформація публічної сфери» (Strukturwandel der Öffentlichkeit, 1962) [12] Габермас фактично обґрунтовує та формулює інструмент публічної сфери, розглядаючи локальні простори (кав'ярні, міські збори) як місця, де приватні особи стають «публікою». Для муніципального космополітизму це означає, що місто є первинним майданчиком, де через відкритий діалог формується спільна воля.

В роботі Габермаса «Теорія комунікативної дії» (Theorie des kommunikativen Handelns, 1981) він досліджує комунікативну раціональність, вважаючи, що легітимність влади походить не від сили, а від консенсусу, досягнутого в ході чесної дискусії. Саме це виступає основоположним і ключовим інструментом для сучасних міст, які залучають своїх жителів (містян) до прийняття рішень (наприклад, через партисипаторні бюджети).

В роботі Габермаса «Між фактами і нормами» (Faktizität und Geltung, 1992) [13] досліджується такий важливий інструмент муніципалізму і космополітизму як деліберативна демократія та її роль і становленні і реалізації системи прав. Саме тут пояснюється, як правові норми стають інструментом інтеграції в складних інтегрованих суспільствах, до яких й відносяться територіальні локальні людські спільноти (ТГ). Важливо розуміти, що в місті така форма демократії та права людини реалізується через «права на місто» для всіх жителів, незалежно від їхнього правового стану (громадянства, іноземства, апатризму, біженства тощо), що й виступає основою муніципального космополітизму.

Наукова праця Габермаса «Постнаціональна констеляція» (*Die postnationale Konstellation*, 1998) [14] присвячена дослідженню важливого ідеологічного інструменту муніципалізму і космополітизму – конституційного патріотизму. Тут автор обґрунтовує відхід від етнічної ідентичності до ідентичності гуманістично-процесуальної, тобто такої, що заснована на правах людини та демократичних процедурах. Це дозволяє містам створювати спільноти «громадян світу», які об'єднані не спільним корінням, а спільними правилами життя в місті у глобалізованому його розумінні, тобто через врахування системи координат «локальне / глобальне».

Робота Габермаса «Залучення Іншого» (*Die Einbeziehung des Anderen*, 1996) [15] присвячена дослідженню такого демократичного інструменту як інклюдія. Тут філософ фокусується на тому, як політичні спільноти, що й є територіальними локальними людськими спільнотами (ТГ), можуть включати мігрантів та різні меншини без примусової та антагоністичної асиміляції, що є практичним завданням для кожного космополітичного муніципалітету.

Резюмуючи, можна стверджувати, що інструментарій, що розроблений, обґрунтований та формалізований у працях Габермаса, по-перше, виступає як стратегічна сукупність відповідних та основоположних принципів – раціональна дискусія, правова рівність та локальна публічність; по-друге, – саме вони перетворюють місто з адміністративної одиниці на соціально-нормативний простір світового громадянства.

Висновки. За результатами наукового дослідження профільної проблематики можна зробити наступні висновки:

– проблематика становлення та розвитку муніципального космополітизму напряму пов'язані з процесами інституціоналізації інституту локальної демократії у вигляді місцевого самоврядування, в межах територіальних локальних людських спільнот (територіальних громад) (*природно-соціологічна ознака* – авт.), як природних первинних колективних асоціацій людини, де вона проходить свій життєвий цикл (*екзистенційно-колективна ознака* – авт.), продукуючи, формуючи і реалізуючи свої індивідуальні, групові та колективні екзистенційні інтереси (*біхевіористична ознака* – авт.), визнання таких інтересів державою на конституційному рівні (*конституційно-легальна ознака* – авт.), через їх трансформацію і легалізацію у вигляді прав і свобод, а також обов'язків людини (*статусна ознака* – авт.), які реалізуються безпосередньо на рівні локального соціуму за допомогою місцевих (сільських, селищних, міських та інших) органів публічної самоврядної (муніципальної) влади – органів місцевого самоврядування (*інституційно-управлінська ознака* – авт.), – позитивно сприяли актуалізації та детермінації муніципально-правової проблематики, що зазвичай базується на цінностях європейського муніципалізму (*європейсько-аксіологічна ознака* – авт.), її піднесенню власне з загально-державного на міжнародний глобальний рівень (*міжнародно-глобальна ознака* – авт.);

– додатковими аргументами до *фундаментального положення щодо стратегічної ролі і значення місцевого самоврядування для існування і функціонування людини, її груп та асоціацій, виходячи з того, що саме в його межах вони здійснюють свій життєвий цикл та цикл існування і функціонування*, – для актуалізації і контекстуалізації профільної проблематики, – виступають наступні:

а) формування, продукування, прояв, реалізація екзистенційних інтересів людини, її груп та асоціацій здійснюється в межах атитюдно-габітусної (поведінково-діяльнісної) системи, яка базується на психічно-психологічних настановах індивідуальних, групових і колективних суб'єктів та детермінує активні процеси комунікації в межах локального соціуму, що характеризуються оптимальністю, типізацією, алгоритмічністю, ефективністю своїх підходів, засад, форм реалізації та очікуваних результатів (*психо-комунікативна ознака* – авт.);

б) для формування, продукування, прояву, реалізації своїх екзистенційних інтересів людина, її групи та асоціації створюють відповідні інституції, що зазвичай супроводжують такі інтереси і забезпечують їх виконання, виступаючи інституційною основою локального громадянського суспільства, що є невід'ємною частиною глобального громадянського суспільства (*соціально-структурна ознака* – авт.);

в) для формування, продукування, прояву, реалізації своїх екзистенційних інтересів людина в межах локального соціуму сприяють фертильній частині населення в реалізації її репродуктивної функції щодо продовження свого роду, і одночасно продовженню існування і функціонування людської популяції в межах сучасної цивілізації (*репродуктивно-цивілізаційна ознака* – авт.);

г) формування, продукування, прояв, реалізація екзистенційних інтересів людини, її груп та асоціацій, що відбувається в межах локального соціуму, через формування і прояв аналогічних або одно-

типних поведінкових настанов (атитюдів) та аналогічних або однотипних форм їх практичної реалізації (габітусів), що створюють оптимальні, позитивні, ефективні умови для організації людиною, її групами і асоціаціями свого життєвого циклу, – ба більше, саме вони володіють суттєвою соціальною значимістю та екзистенційною ефективністю, що робить їх не тільки локально застосованими, але й надають їм універсально-глобального характеру (*діяльнісно-алгоритмічна ознака* – авт.);

г) формування, продукування, прояв, реалізація екзистенційних інтересів людини, її груп та асоціацій, що відбувається в межах локального соціуму, а також форми їх реалізації, – є характерними не тільки для сфери місцевого самоврядування, але й набувають універсально-глобального характеру, внаслідок їх особливої важливості та ефективності для людини, її груп та асоціацій, а також національної держави, а також для наступної алгоритмічності життєвого циклу людини в контекстуалізації підвищення якості міжнародного нормопроєктування і нормотворчості в межах міжнародного договірної права для регламентації і регулювання прав і свобод людини в межах національного конституційного і муніципального права, що набувають міжнародно-глобального значення (*глобалізаційно-значима ознака* – авт.);

– в межах актуалізації профільної проблематики виникають багато теоретичних концептів, які скеровані на її супроводження і забезпечення, зокрема в частині формування концепту «муніципального космополітизму» – їх автори, до яких відноситься й відомий німецький філософ і соціолог, представник нової генерації «франкфуртської школи», один із найвпливовіших філософів сучасності Юрген Габермас, досить глибоко і фундаментально займаються профільними питаннями;

– варто зазначити, що Ю. Габермас відомий роботами із соціальної філософії, що стосуються комунікативної дії, дискурсу та раціональності, що стали новою основою для критичної теорії, – ба більше, для нього основою суспільства є комунікативні інтеракції, в яких висуваються та відкидаються раціональні аргументи, при цьому інтеракцію необхідно усвідомлювати і розуміти як процес безпосереднього спілкування, обміну символами, інформацією або діями між двома чи більше людьми, групами або системами – бо вона передбачає взаємний вплив, спільну діяльність, діалог та здатність учасників приймати на себе роль іншої сторони;

– Габермас дав муніципальному космополітизму відповідний методологічно-технологічний інструментарій, відповівши на найважливіше питання існування і функціонування територіальної локальної людської спільноти, а саме: як зробити так, щоб різні люди, їх групи та асоціації в одному територіально-локальному просторі могли не просто терпіти один одного, а спільно будували і керувати своїм життям на основі розуму, здорового глузду, муніципальної практики, що складалась століттями, та вільного і продуктивного діалогу, – ба більше, на індивідуальному, груповому і асоціативному рівнях, взаємодія комунікативної особистості, що формується на локальному рівні соціуму, та муніципального космополітизму виступає як вельми важлива, контекстуально перспективна і захоплива наукова проблематика, що знаходиться на стику сучасної соціології, урбаністики, політології та філософії;

– варто зазначити, що хоча Габермас не розглядає інструментарій муніципального космополітизму як окрему самостійну категорію, але він фактично описує та формалізує його комунікативні та правові механізми в великій кількості своїх наукових робіт, створюючи фундамент цього феномену/феноменології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Баймуратов М.О. Конституційно-правовий простір місцевого самоврядування як простір формування, реалізації конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина, охорони та захисту прав людини. URL: <https://constitutionalist.com.ua/bajmuratov-m-o-konstytutsijno-pravovuj-prostir-mistsevoho-samovriaduvannia-iak-prostir-formuvannia-realizatsii-konstytutsijno-pravovoho-statusu-liudyny-osobystosti-i-hromadianyna-okhorony-ta-zakhystu/>
2. Баймуратов М.О., Григор'єв В.А. Муніципальна влада: актуальні проблеми становлення й розвитку в Україні. Одеса: БАХВА, 2003. 192 с.
3. Посторонка І.Г. Надбання та цінності європейського (західного) муніципалізму як конституційні цінності людства і держави та їх сприйняття на пострадянському правовому просторі. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «ПРАВО»*. 2023. № 1 (6). С. 64-81. DOI: 10.32342/2709-6408-2023-1-6-6

4. Інтеракція. Вікіпедія. Вільна енциклопедія. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/ %D0%86%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%8F](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%8F)
5. Баймуратов, М., & Кофман, Б. (2023). Міжнародне муніципальне право: параметральні ознаки до ідентифікації галузі міжнародного публічного права. Scientific Collection «InterConf», (166), 154–164. URL <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/4214>
6. Бобровник Д.О. Глобалістський потенціал територіальної громади: актуальні питання визначення, розуміння та можливої реалізації. Часопис Київського університету права. 2020. № 4. С. 39–46. DOI: 10.36695/2219-5521.4.2020.05
7. Бобровник Д.О. Феноменологія «глобалістський потенціал територіальної громади»: до розуміння соціально-нормативного конструктиву. 2025: Adaptation of the Specialist Training System in Higher Education to the Modern Challenges of the European Educational Space: Proceedings of the Scientific and Pedagogical Internship (April 07 – May 08, 2025, Kielce, Poland). DOI: <https://doi.org/10.54929/ISSW-202507040805-02>
8. Стрільчук В.А. Процесуалізація муніципального права як одна із тенденцій його подальшого розвитку в умовах світу, що глобалізується. Порівняльно-аналітичне право. 2016. № 1. С. 77–80. URL: https://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/02/1_2016_.pdf
9. Habermas Jürgen. Theorie des kommunikativen Handelns. (Bd. 1: Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung, Bd. 2: Zur Kritik der funktionalistischen Vernunft), Frankfurt am Main 1981.
10. Перелік когнітивних упереджень. Вікіпедія. Вільна енциклопедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B5%D1%8C>
11. Мовленнєвий акт. Вікіпедія. Вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%94%D0%B2%D0%B8%D0%B9_%D0%B0%D0%BA%D1%82
12. Habermas, Jürgen ([1962] 1990) Strukturwandel der Öffentlichkeit: Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft. Darmstadt/Neuwied: Luchterhand, 1962 (Neuaufgabe mit neuem Nachwort, Frankfurt-am-Main: Suhrkamp, 1990).
13. Habermas, Jürgen. (1992) Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats. Frankfurt-am-Main: Suhrkamp.
14. Habermas, Jürgen. (1998). Die postnationale Konstellation und die Zukunft der Demokratie: [gekürzte Fassung einer Rede auf der Veranstaltung des Kulturforums der Sozialdemokratie «Die Einbeziehung des anderen» am 5. Juni 1998 in Berlin].
15. Habermas, Jürgen. (1996). Die Einbeziehung des Anderen Studien zur politischen Theorie suhrkamp taschenbuch Wissenschaft. Frankfurt am Main, Suhrkamp, 404 s.

Дата першого надходження рукопису до видання: 12.02.2026

Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026

Дата публікації: 10.05.2026